

ASMENS LAISVĖ IR VISUOMENĖS SAUGUMAS: FILOSOFINIS ASPEKTAS

Doc. dr. Nijolė Aukštuolytė

Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT - 08303 Vilnius
Telefonas: (8 5) 271 46 28
Elektroninis paštas: nijola@mruni.eu

Pagrindinės sąvokos: visuomenės saugumas, asmens laisvė, savivalė.

Keywords: society's security, person's freedom, self-will

S A N T R A U K A

Straipsnyje analizuojama problema – asmens laisvės ir visuomenės saugumo santykis. Pabrėžiant prigimtinių žmogaus saugumo poreikį ir jam užtikrinti reikalingą išorinę žmogaus atžvilgiu jėgą, keliamas klausimas, kiek tai suderinama su žmogaus, kaip laisvo asmens, raiška. Nors laisvė yra būtina žmogaus savasties sąlyga, tačiau asmens autonomijos deklaravimas ir nepriklausomybės suabsoliutinimas šiuolaikinėje visuomenėje kuria beribių žmogaus savirealizacijos galimybių iliuziją, tuo pačiu naikindami ribą tarp laisvės ir savivalės. Asmens laisvė, traktuojama kaip galimybė elgtis „kaip jis pats nori“, daryti ką nors ar nedaryti, gali virsti savivale kito asmens atžvilgiu, kas, savo ruožtu, kelia asmens ir visuomenės saugumo problemą. Atlikta analizė leidžia daryti išvadą, kad žmogus visuomenėje gali būti laisvas tiek, kiek jis pripažįsta kito asmens laisvės teisę, o visuomenė saugi, jei apribojama atskirų asmenų savivalė vardan visų visuomenės narių laisvės.

ĮVADAS

Žmogus gyvena visuomenėje. Jo buvimas pasaulyje yra buvimas kartu su kitais. Vadinasi, jam svarbu prisitaikyti ne tik prie gamtinės aplinkos, bet ir prie visuomeninės sanklodos. Visuomenės gyvenimas ir jo sąranga – papročiai, veiklos būdai ir formos bei juos reglamentuojančios institucijos – susieja žmones vienus su kitais labai tampriais saitais ir nemenkiau už gamtinius veiksnius sąlygoja biologinį žmogaus išlikimą. Visuomeninis gyvenimas ir sugebėjimas efektyviai jį tvarkyti turi laiduoti žmogaus saugumą pasaulyje. Bet ar laiduoja? Ir kokiais būdais bei priemonėmis tai užtikrinama? Kita vertus, ar visuomenės saugumo poreikiai nepažeidžia individualios žmogaus laisvės?

Šie klausimai tapo ypač aktualūs šiuolaikinės globalizacijos sąlygomis, kai nyksta sienos tarp valstybių, visuomenė tampa vis labiau atvira, o žmonių teisė ir galimybės pasirinkti gyvenamąją vietą sąlygoja migracijos procesus. Šiuolaikinio pasaulio virtimas vienu pasauliu skatina žmonių gyvenimo būdo, jų socialinio elgesio ir santykių standartizaciją, tačiau kartu sudaro sąlygas kultūriniais, vertybiniais skirtumams ir prieštaravimams išryškėti. Tokia priešprieša verčia susimąstyti, kokiose ribose galima laisva žmogaus raiška, neprieštaraujanti kitų žmonių laisvės poreikiams. Šio straipsnio tikslas ir būtų teoriškai aptarti žmogaus, kaip asmens, laisvės santykį su visuomenės saugumu.

Tyrimo objektas – žmogaus, kaip asmens, laisvės ir savivalės ribų analizė. Naudojami šie literatūros šaltinių analizės metodai: tekstų interpretacijos, racionalios rekonstrukcijos ir istorinės eksplikacijos. Jais remiantis siekiama atskleisti esmines nagrinėjamos problemos idėjas, argumentus bei prasmes ir jų pokyčius istoriniame kontekste.

XXX

Gyvendami visuomenėje ir siekdami savo saugumo, žmonės kuria institucijas ir veiklos būdus, leidžiančius susieti žmones, įvykius, faktus, daiktus bendros naudos ar bendrų interesų pagrindu. Taip gimsta šeima, valstybė, teisė, kurios sudaro viešumo arba bendrumo sferą, o atskiras individas, kaip save apsprendžiantis asmuo, sudaro privatumo sferą žmogaus gyvenime. Jau naujųjų laikų filosofija individualų žmogų su jo privačiais interesais, iniciatyva, o ypač protu, kuris pripažįstamas įvairių jo sugebėjimų panaudojimo sąlyga, traktavo kaip pamatą, ant kurio turi būti kuriama stabili ir saugi visuomenė. Žmogus imamas suvokti kaip asmuo, o ne kaip pirklys, kareivis ar amatininkas. Žengtas didelis žingsnis nuo antikos laikų požiūrio į žmogų, kaip organizuotos bendruomenės narį, link kantiško žvilgsnio į žmogų, kaip tikslą, o ne priemonę, kas, savo ruožtu, įtvirtino individo pirmenybę visuomenės atžvilgiu. Jei Platonas, kurdamas utopinį idealios valstybės modelį, žmogų pajungė konkrečioms funkcijoms atlikti, kurios turėjo tarnauti bendrai visuomenės gerovei, tai naujųjų laikų filosofija jau deklaruoja, kad visuomenė sukurta žmogui, o ne žmogus visuomenei.

T. Hobbes, naujųjų laikų filosofas, siekdamas nustatyti žmogaus elgesio dėsnį ir suformuluoti sąlygas, kurioms esant būtų galima stabili ir saugi visuomenė, žmogaus elgesį grindė savisaugos principu. Saugumo troškimas yra fundamentalus prigimtinis žmogaus poreikis, tačiau būdai, kuriais bandoma jį įtvirtinti, gali vesti prie „visų karo prieš visus“. Kaip to išvengti? Bandant atsakyti į šį klausimą sukurta ne viena socialinė politinė teorija, kurių, aišku, čia

neanalizuosiu. Bendra joms tai, kad taika ir bendradarbiavimas pripažįstami labiau garantuojančiais asmens ir visuomenės saugumą negu visuotinė konkurencija ir kova už savąją gerovę. Tam reikalingas tarpusavio pasitikėjimas ir tam tikri susitarimai bei jų laikymasis, įtvirtinantys visuotinę gerovę, t.y. leidžiantys visiems visuomenės nariams gerai jaustis, užtikrinantys asmens savirealizacijos galimybę.

Pagrįstai tikėtis, kad bus laikomasi susitarimų, galima tik tuo atveju, jei yra veiksminga jėga, galinti bausti už jų nevykdymą. „Susitarimai be kalavijo yra vien žodžiai, neturintys jokios galios garantuoti žmogui saugumą“... o „žodžių saitai yra pernelyg silpni, kad pažabotų žmonių ambicijas, šykštumą, pyktį ir kitus jausmus bei aistras, jeigu nesibijoma kokios nors prievartą galinčios taikyti valdžios...“ – rašė Th. Hobbes knygoje „Leviatanas“ [6: 179, 148]. Žmogaus ir visuomenės saugumas priklauso nuo to, ar yra valdžia, turinti galią palaikyti taiką ir taikyti sankcijas dėl nesocialių polinkių ir elgesio.

Susiformuoja tam tikra dilema: tam, kad vyrautų taika visuomenėje ir būtų užtikrintas asmens saugumas reikalinga jėga ir tam tikras prievartos aparatas. Tačiau negalima pamiršti, kad žmogus, kaip asmuo, pirmiausia suvokiamas kaip laisva būtybė, t.y. nepriklausomai nuo kitų apsprendžiantis pats save: galintis pasirinkti užsiėmimą, draugus, gyvenimo būdą, paisantis ar nepaisantis visuomenėje priimtų vertybių, viešosios nuomonės, papročių ir t.t. Laisvė yra tai, kas žmogų padaro žmogumi, išskiria jį iš kitų gyvųjų būtybių, priklausančių gamtos pasauliui. Laisvė yra pati žmogaus esmė. Tik būdamas laisvas žmogus disponuoja savo sugebėjimais, talentais, darbo vaisiais, t.y. jis turi ir realizuoja pats save. Priešingu atveju, jei žmogus neturi galimybės valdyti savo kūną ir veiklą, jis negali siekti savo paties tikslų ir realizuoti vertybių, jam iškyla pavojus tapti kito asmens ar visuomenės nuosavybe, paaukoti savuosius tikslus kitų asmenų siekiams ir pan. [4:70]. O kaip yra pastebėjęs žymus XXa. filosofas ir psichologas È. Fromas, šiuolaikiniam vartotojiškos visuomenės žmogui labai artima turėtojiška pozicija gyvenime. Kiekvienas iš mūsų daugiau ar mažiau esame linkę žvelgti į kitus su nuostata „mano“: mano vyras/žmona, mano viršininkas ar pavaldiniai, mano gydytojas ar kirpėjas ir pan., greičiausiai net neįsisaugindami tokiu būdu verbalizuojamo siekio pratęsti savo asmens ribas ir vienaip ar kitaip įsibrauti į kito asmens privačią apsisprendimo erdvę.

Individo, kaip laisvo asmens, galimybė elgtis „kaip jis pats nori“, daryti ką nors ar nedaryti sąlygoja, kad riba tarp laisvės ir savivalės gali tapti labai problemiška. Būdamas savo minčių ir jausmų šeimininku žmogus laisvę gali tapatinti su visišku beribiškumu ir nesusisaistymu su jokiais normomis, taisyklėmis ar reikalavimais. Šiuolaikinėje visuomenėje

greitai eiga technologinė pažanga, vartotojiškų tendencijų plėtra, įvairių medijų sverbimasis į žmonių asmeninio apsisprendimo sritį kuria beribių žmogaus galimybių iliuziją. Anot A. Šliogerio, pasaulis žmogui iškyla kaip beribių, nesuskaičiuojamų galimybių erdvė, ir jis ima žaisti tomis galimybėmis, kurios iš tikrųjų yra ne realios, o tik projektuojamos [12: 492]. Tokiu būdu reali žmogaus laisvė „čia ir dabar“ pasaulyje keičiama abstrakčių, nevaržomų galimybių virtualiu pasauliu. Tokia laisvės samprata ima pavojingai balansuoti ant savivalės ribos. Tai labai akivaizdžiai demonstruoja situacija šiuolaikinėje mokykloje, kur mokytojai liko be teisių, o mokiniai be pareigų, su tuo susiduria savo darbe policijos pareigūnai ir galiausiai patiriame kiekvienas iš mūsų savo kasdiniame gyvenime, kai pradėdant smulkmenomis ir baigiant rimtais dalykais kažkas ima „lipti mums ant sprando“. Šiame kontekste prisiminiau diskusiją studentiškoje spaudoje, gvildenusią temą, ar nėra pažeidžiamos studentų laisvės ir teisės ribojant jų grįžimo į bendrabučius laiką. Lyginant įvairių universitetų bendrabučiuose galiojančią tvarką teigiama, kad bet kokie galiojantys ribojimai pažeidžia studento, kaip asmens, teises ir laisvę. Iš pirmo žvilgsnio – tikra tiesa. Juk kiekvienas turime teisę grįžti į savo namus kada panorėję. O bendrabutis tam tikrame gyvenimo etape yra studento namai. Tačiau pabandykime įsivaizduoti situaciją, kai ši studento, kaip laisvo asmens, teisė grįžti kada panorėjus nėra niekaip reglamentuojama. Iki kokio bendro gyvenimo chaoso ir šalia gyvenančių teisių pažeidimų galėtume priėti, ir ar tai neišvirstų į vieno asmens laisvių įtvirtinimą pažeidžiant kitų, turinčių nė kiek ne mažiau teisių į savąją laisvę. Šis pavyzdys iliustruoja, kad laisvę suprantant kaip galimybę „elgtis taip, kaip aš noriu“, ji gali labai priartėti prie savivalės. Bet juk siekiama laisvė sau neprivalo virsti prievarta kitiems.

Asmens autonomijos deklaravimas ir nepriklausomybės suabsoliutinimas veda prie takoskyros tarp asmens ir visuomenės brėžimo, kas, savo ruožtu, trukdo suvokti, kad visuomenė yra pati svarbiausia asmens laisvės sąlyga. Ji saugo visų savo narių laisvę, apribodama atskirų asmenų savivalę. Kiekvienas žmogus turi principinę laisvės galimybę, bet realizuoja ją savaip. „Žmogus nėra *ab-solutum* tarsi koks krikščioninis rutulys, sklindantis tuščioje erdvėje. Kiekvieną akimirką ir kiekviename žingsnyje jis sukaustytas veiksmų, kuriais negali disponuoti savo nuožiūra...“ [12: 517]. „Nepaisant visų ypatingų aplinkybių, mes norime laisvės laisvei. O atskleisdami laisvę, atskleidžiame, kad ji ištiesai priklauso nuo kitų laisvės ir kad kitų laisvė priklauso nuo mūsų laisvės“ – teigia Ž. –P. Sartras [10: 447].

IŠVADOS

Gyvendamas visuomenėje žmogus laisvas tiek, kiek jis leidžia kitam būti taipogi laisvam, t.y. pripažįsta kito laisvės teisę, įsisąmonindamas savo ribas ir tokiu būdu apribodamas savivalę. Vadinasi, žmogus visuomenėje laisvas tiek, kiek jis atsisako teisės į savivalę, gerbia kito žmogaus teisę į asmeninį apsisprendimą, t.y. jo laisvės teisę. Tik pagarba kitam, atsakomybė už savo priimtus sprendimus ir juos lydinti elgesį daro žmogų laisva asmenybe, kurio raiška neužgniaužia kito asmens laisvės.

LITERATŪRA

1. Anzenbacher A. Filosofijos įvadas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992.
2. Dahrendorf R. Modernus socialinis konfliktas: esė apie laisvės politiką. Vilnius: Pradai, 1996.
3. Fromas Ė. Turėti ar būti? Vilnius: Mintis, 1990.
4. Gray J. Liberalizmas. Vilnius: Pradai, 1992.
5. Hajekas F. A. Fon Kelias į vergovę. Vilnius: Mintis, 1991.
6. Hobbes Th. Leviatanas. Vilnius: Pradai, 1999.
7. Maceina A. Dievas ir laisvė. // Maceina A. Raštai, t. 7. Vilnius: Mintis, 1994. P. 251-337.
8. Mill J. S. Apie laisvę. Vilnius: Pradai, 1995.
9. Sabine G. H., Thorson Th. L. Politinių teorijų istorija. Vilnius: Pradai, 1995.
10. Sartras Ž.-P. Egzistencializmas yra humanizmas. // Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių vakarų Europos ir Amerikos filosofija. Vilnius: Mintis, 1974. P. 439-450.
11. Šiuolaikinė politinė filosofija. Antologija. Sudarė J. Kis. Vilnius: Pradai, 1998.
12. Šliogeris A. Transcendencijos tyla. Vilnius: Pradai, 1996.

PERSON'S FREEDOM AND SOCIETY'S SECURITY: PHILOSOPHICAL ASPECT

Doc. dr. Nijolė Aukštuolytė

Mykolas Romeris University

SUMMARY

The article deals with the correlation between person's freedom and society's security. Putting emphasis on human's natural demand for security and the outer strength with respect to human, the question is to what extent that goes with the expression of free human. Though freedom is necessary for human's singularity the declaration of personal autonomy and absolute independence in modern society create illusions of boundless possibilities of human's self-expression, eliminating the division between freedom and self-will. If person's freedom is treated as a possibility to behave "as he likes", to do something or not to do it can change into self-will with respect to other person and can cause the problem of person's and society's security. The results of the analysis show that human in society can be free as long as he accepts the right of other person's freedom. Society will be secure if persons self-will is limited in the name of the freedom of all society members.